

FIGYELŐ

FÉLMÚLT JELEN

Lengyel Balázs: *Ki találkozik önmagával?*
Széphalom Könyvműhely, 2001. 276 oldal, 800 Ft

Lengyel Balázs: *Origo*
Belvárosi Könyvkiadó, 2002. 236 oldal, 1000 Ft

Lengyel Balázs, aki *emlékezik* arra, amit mi *megtanulunk*, utóbb két kötettel keltett figyelmet: 2001-ben *Ki találkozik önmagával?* címen takaros gyűjteményt tett közzé emlékezéseiből és rövid tanulmányaiból, 2002-ben pedig *ORIGO* címen publikálta írói pályájának korai szakaszában, 1938 és 1948 között keletkezett esszéit. Semmi kétség, egy nagy ívű, olykor kényszerű hallgatásban érlelődő esztétika őszikéit olvassuk az első kötetben, s egy finom billentésekkel felcsendülő életmű első darabjait a másodikban. Az elsőben emlékek keverednek a szerző értékrendjébe vetett reményhez, a másodikban várakozás, bizakodás és friss érdeklődés hangja szól. Mintha kezét nyújtana egymásnak a két könyv. Hitelük abban rejlik, hogy e véletlennek tetsző találkozásban a múlt folytatódik: mindkettő kitágítja a jelent, s mindkettőben ugyanaz a jövő tükröződik. Értékük, hogy a szerző semmiféle időleges csábítás érdekében nem hajlandó elhatalasztani az igazmondást, és változó ízléshatalmi viszonyok közepette is a valódi meggyőződés nyelvén beszél. E könyvek egyetlen ponton sem keltik azt a gyanút, hogy Lengyel Balázs indokolatlanul más „hullámhosszat fogna” vagy megszökne a hitelesség területéről. Egy szóval: sehol nem észleljük az „árulás” hajszárpereidéseit, a túl aggálytalan ízlésváltás koromfüstjeit. Gondolatai egymásra néznek, képek egymásból táplálkoznak – nemcsak megszólalnak, hanem meg is szólítanak.

A *Ki találkozik önmagával?*, ez rögtön szembeötlik, a magyar esszéírásnak abba a vonulátaba illeszkedik, amelynek – izmos atléták élén – legnagyobb mestere Babits Mihály volt. Ennek a beszédmódnak jellemzői Lengyel Balázs

írásaiban is megnyilvánulnak: a laza, hovatovább hanyag, előbeszédszerű értekező stílus; a személyes hangú érvelésre épülő gondolatépítés; a művészet és a művészek erkölcsi vonásainak szolid hangsúlyozása; a fogalmi nyelv kerülése, általában: bármiféle tudományoskodó látszat száműzése, az állandósított szókinctől való viszolygás; a mű és a személyes élet szoros összefüggéseinek kiemelése; a véleménynek nem a kánonképzés rögeszméje nyomán történő tagolása; a műalkotás kézművészeti elemeinek elsőrendű vizsgálata; az értékrend olyan tágassága és nyitottsága, amely megengedi a különböző alkotásmódok egyidejű számbavételét; a hagyomány folytonosságának állandó szem előtt tartása (ebben a szemléletben tehát az újítás mindig a hagyomány koordináta-rendszerében kap helyet és hitelt); a túlságosan gerjedt fogalmazásmód hanyagolása; a profetikusság, „esztétikai látnok” gesztusok mellőzése; a nagyzólástól és a blöffölő való tartózkodás; az alkotó kizárólagos-személyes életanyagának tisztelete.

Ez a lajstrom egyszersmind, hallgatólagosan, sugallja azt is, hogy ez a klasszikus esszébeszéd miféle enyészpontokat nem léphet át: kellemesen hat, de csak csúcspontjain kínálja a mélység érzetét (bármit értsünk is ezen); csupán ritka esetben válik műalkotássá maga is (pedig titokban erre törekszik). Aprólékos és nem túl közel hajló műelemző természeténél fogva könnyen támadható az újabb keletű – s részleges pontosságuk révén fölényes – irodalomszemléleti módszerek vártájáról; éppen személyes hangütése folytán még indokolatlan módon is kikezdehető: minthogy semmilyen értelemben nem lép fel erőszakos igénynyel, hamar rá lehet sütni a felületesség bélyegét (a „radikális” szemléletet ugyanis csak az idő mérheti meg, a kiegyensúlyozott beszédet pedig többnyire unalmasnak ítéli a jelenkor). Mivel tudásanyagát óvatos adagolással közvetíti, sokszor nem nyújthatja a „ráismerés”, a hirtelen megértés heurisztikus tapasztalatát. Aggályosan egyenletes előadásmódja folytán alkalmasint nem bírja tudatosítani éppen

mondandóinak legfontosabb elemeit, s ezért néha olyan érzésünk támad, mintha valamely mellékvágányon akarnának célba juttatni. Mivel még merészebb feltételezéseit is feltűnés nélkül, nem kirívóan és harsányan emlegeti, hajlardó túl jóhiszeművé tenni az olvasót. S végül: az erkölcsi szemléletmód könnyen kölcsönkéri a vaskalaposság nyelvét, s túl erőltetetten bizonygatja a művészet erkölcsi adottságait.

A KI TALÁLKOZIK ÖNMAGÁVAL? szerencsésen ötvözi az említett esszébeszéd előnyeit, és nem emlékeztet élesen a műfaj kényes pontjaira. A kötet négy ciklusra tagolódik (A BABITS-CSALÁDFA, A HÁBORÚNAK VÉGE, MENNYIRE MŰVÉSZET?, DOKUMENTUMOK). Az első nagy egység, a könyv „főbejárata”, négy Babits-tárgyú írással nyit (például felvillantja a versmondó költő alakját egy személyes élmény alapján, bírálja a BESZÉLGETŐFÜZETEK közzétételét), majd a *Nyugat* második-harmadik nemzedékének (s egyúttal az *Újhold* nagy nemzedékének) egy-egy alkotóját idézi meg. Lengyel Balázs tapintattal, olykor egy kis apróság ürügyén képes felrajzolni egy-egy mélyebb összefüggést, s képes szóba foglalni némely látható tény láthatatlan jelentőségét. Emlékezetének távlatai, az újholdasok pályájának tüzetes ismerete, lefegyverző részlettudása, finom – inkább csak ujjmutatásszerű – elemző gyakorlata, közvetlen szövegformálása – minden szövetkezik itt, hogy egy nyájas stilszta elfeledtesse velünk a manapság uralkodó irodalomértelmező iskolák skolasztikus diktátumait. Nemcsak a tudás jelenlétét érzleljük Lengyel írásaiban, hanem azt, ami ma ennél sokkal fontosabb: a lelkiismeret légforgató ventilátorait. Nem *lök* a gondolkodásunkon, csak picit *változtat* (a kis lépések humanistájaként). Nem meghökkent, csupán árnyalja tapasztalatainkat. Nem lehengerelni akar, hanem világitani. Nem alapító, még a líraértelmezésben sem, hanem hagyományörző és kiegészítő (például meggyőzően bizonyítja, ismét saját élményei alapján, hogy az APOKRIF szerelmes versként is értelmezhető). A művek mögött felrajzolja az életet, az életgyakorlat mögött az erkölcsi állapot, s az erkölcsi állagban véli megpillantani a művészi nagyság végső garanciáit. Soha nem hagyja elszakadni a kanóctól a lángot.

A második ciklus részint – filigrán háború végi helyzet- s lélekrajzok formájában – meg-

elevenít egy félelmes, lőporfüstös, életveszélyes kort, részint pedig – amolyan halvány, vízjelszerűen elrejlő, szeszélyesen illő megjegyzésekben – Lengyel Balásznak még apróságokhoz is hű valóságsszeretetéről tesz tanúságot. A háborús idők (1944–1945) emlékezései megrendítőek: a személyes bátorság, reménykedő helytállás és közösségi nélkülözés ragyogó miniatűrjei. (Csak mellelleg említtem meg, hogy az 1995-ös keltezésű A HÁBORÚNAK VÉGE című írásban Kósa zászlósról ez áll: „*Barátom, Kósa zászlós, mert ez is, meg az is tudta, hogy hol vagyunk, eljött hozzánk, hogy velünk maradjon: unta a háborút. De csak egy éjszakát töltött nálunk. Nem bírta az aknák közeli becsapódását. Fölöttünk már csak a padlás volt. Visszament. – A front még is nyugalmasabb – mondta. Ez igaz volt, de egy hét múlva mégis agyonlőtték.*” (133. o.) A BUDAPEST OSTROMA 1945-BEN címűben viszont (a negyedik ciklusban) így emlékezik: „*Reggel pedig azt mondta: – Visszamegyek a frontra. Ott sokkal nyugodtabb meg biztonságosabb is. – S visszament. (Csak később tudtam meg: ott esett orosz fogságba, és hat év múlva, 1951-ben tért vissza a Szovjetunióból. Mondjam azt: balsorsában még szerencsés volt?)*” (220. o.) Szerkesztői figyelem ezen a ponton is igazíthatott volna az egységen – mint ahogy felelős kéz helyesbíthette volna a hellyel-közzel kísértő stiláris szabadosságot, valamint a kötet számos-számtalan zavaró sajtóhibáját is. Ezek az írások tanúságtévő igyekezetükkel, részletszeretetükkel, szűkszavúságuk és vázlatosságuk közt egyensúlyozó tömörségükkel válnak emlékeztetéssé. Lengyel Balázs épp hogy megforgatja a tolat, s máris mond valami aprócska érdekeseget. Csupán egy angyal-szusszal hosszabbítja meg tudásunkat, de azt többé soha nem felejtjük el. Tudtad, mit jelent az a szó: *csalma*? (Egy utca neve a Rómaifürdőn.) Turbán, török süveg.

A harmadik ciklus a szerző vitacikkeit, kánon-törő kiigazításait, irodalomszemléleti hitvallásait gyűjti egybe. Itt mindig a vívó és nem az ökölvívó etikája érvényesül: érvelése higgadt, a méltányosság elemeit hangoztató és soha nem diadalmaskodó. Sorjázó napokat vesz szemügyre egyenként, összegubancolt szálat bont szét rendületlen türelemmel, hibásan megszótt vásznakot próbál kiselejtezni – észrevétlen jóváteszi az utóbbi években sokrétűen elfecsérelt időt. Fő-fő erénye, úgy vélem, abban rejlik, hogy helyrehozó beszédében rend-

re képes megnevezni azt a pontot, ahol a dolgok vagy eszmék mozgása az első hibát elszenvedte. Ismeri azt a szöveget, amelyből az igazságra lehet tekinteni. Bizonyítja például, hogy a magyar szellemi élet legjelentősebb alakjai (elenyésző kivételektől eltekintve) mind-mind baloldaliak voltak, bárhogyan forgassuk is ezt a szót: a szabadság, igazság és igazságosság hívei – de nem a diktatórikus társadalmi gyakorlat helyeslői (és hozzáfűzném: a népi írók 1948 utáni kényszerű-naiv szerepvállalása is megőrzött valamit ebből az egyetemes szabadságeszményből). Vagy meggyőzően hitelesíti, hogy a '89-es fordulat utáni, lármás felhőkakukk-várakra szakadt, egymással hadakozó irodalmi élet egy későbbi, sokrétű, párbeszédszerű közbeszéd nyitánya lehet. Hála illeti Lengyelt továbbá azért is, mert volt bátorsága szavá tenni a „Tandori-recepció” némi vadhajtasát – sugallja: itt a minőség mennyiségbe csapott át, s azóta – évtizedek óta – dermedten figyeljük egy hallatlan tehetség írói ámokfutását, egy olyan újtótót, aki első két kötete után – szokatlan önbüntetéssel – mintha a javítatlan folyamatos beszédre tett volna némasági fogadalmat.

Az esszéista Lengyel Balázs ebben a ciklusban mondja ki világosan, amit egyéb dolgozataiban is sejtet: az irodalomtörténet-írást nem tudománynak, hanem művészetnek tekinti, s ezért némileg ingerülten nyilatkozik a legújabb, divatosnak minősített elemző iskolákkal szemben (különösen éles hangú, bár nem méltánytalan a Sztítás Erzsébettel vitázó cikk, *AZ ÉLET ARANY FÁJA*). Lengyelnek abban, nem kétlem, igaza lehet, hogy az utóbbi évtizedek irodalomszemléleti irányzatai többet ígértek, mint amennyit beváltak: módszereikkel ugyan részlegesen új megvilágításba helyeztek egy-egy szerzőt vagy művet, de a hagyományosan gyümölcsöző magyarázatot vagy a párhuzamosan keletkező egyéb irányzatok hozadékait képtelenek voltak helyettesíteni. Egyeduralmi igényeiket – különösen magyarországi változataikban – zömmel egy sajátos „tudományoskodó volapük” köpönyegébe rejtették, újításukat erőszakosan különkődő ízléssel iparkodtak megalapozni, és figyelmen kívül hagyták a művészet folyamatosságát, röviden: miközben kimunkálták hangzatos terminológiájukat, mind elszántabban egyenesen tagadni kezdték a származékos elemeket. (Az emlí-

tett iskolák gyakorlati pozícióharcolásáról itt ne essék szó.) Ennek a tudományos apparátussal kérkedő „szépprombolásnak” egyik következménye volt, hogy az irodalomról folytatott kötetlenebb beszéd, mondjuk: egy szabad esszéíró stílusa mindinkább pontatlannak, lötyögősnek, sőt kontárkodásnak rémlett, kilátástalan irodalmi kődobálásnak egy térségeben berendezkedett, egyetemi katedrákról és akadémiai székekből „üzengető” értelmezői csoporttal szemben. A magyarországi irodalmi közbeszédben nem alakult ki egy olyan mérsékelt tónusú, tudományos, de egyszerűsmind közérthető (az esszénél szigorúbb érvelésű) közlésforma, amelyet például a német nyelvterületen Albrecht Schöne bámulatos tisztaságú, mégis mélyenszántó Goethe-elemzései vagy lenyűgöző FAUST-kommentárjai képviselnek. Lengyel Balázs tehát okkal és joggal bírálja az újabb értelmezői iskolákat s főleg azok magyarországi skolasztáit. Abban azonban nem tudom őt követni, ahogy az irodalomelemzést mindenáron a művészet szférájába kívánja áttelepíteni. (Babits és Szerb Antal példája azért nem mérvadó, mert ők mindketten művészek voltak, akik művészként mintegy tudományos részfeladatokat is magukra vállaltak. De azért, mert Szerb Antal, Gundolf vagy mások irodalomtörténeti művei műalkotásnak hatnak, s a tudományos eredményekkel rokon fényben ragyognak, még nem tagadhatjuk az irodalomtudományi iskolák önállóságát és részeredményeit; és azok többnyire nem műalkotás formájában jönnek létre.) Úgy gondolom, Lengyel Balázs nyugtalanságának oka fölöttébb egyszerű: nálunk, magyar nyelven, még nem született meg az a mű, amely – valamelyik iskola módszertanát követve – közérthető és felismerhető köntösben, egy személyes belátásrend következményeként, mély elemzések kíséretében igazolta volna indítékait. Ez a tény azonban (s mint Emerson mondja: „*a tényeket lehet szimbólumoknak is tekinteni*”) nem az iskolamesterek hibája, hanem a tanítványoké. Minden módszer annyit ér, amennyit a módszert alkalmazó ember. Egyedül üdvözítő módszer nincs, de van egy-egy módszernek roppant intenzív alkalmazása (amely rendszerint rokonságot teremt a módszerek között).

A negyedik ciklus „dokumentum”-okat tartalmaz. Furcsa módon itt kapott helyet egy „váz-

latos emlékezés” (BUDAPEST OSTROMA 1945-BEN), itt olvashatjuk a Nemes Nagy Ágnessel közösen írott naplót, amely egy 1956 augusztusában–szeptemberében tett kalotaszegi út tapasztalatait rögzíti (nem világos, miért került az írás alá az 1995-ös dátum). S végül itt lát napvilágot – ez a kötet záradéka – az a levélváltás, amely az *Újhold-Evkönyv* időszakában Lengyel Balázs és Székely János között szövődött. Az ostrom zilált napjainak ábrázolása megrázó, az erdélyi napló – konkrét környezetrajzaival, rejtett humorával, elemi élményszomjával – élvezetes, parányi újdonságokkal kecsgető. „*Olyan ember; akinek utána kell nézni*” – olvasom, és tanulok. „*Suvadás, iringó, kabanás*” – olvasom, és tanulok. „*A szarkaláb sötét-kék*” – olvasom, és tanulok. Bámulom az anyországból jött félidegenek figyelmének mikroszkopikus élességét, a régiségtől el-elhüledő kíváncsiságot. Mintha a szerzőpárosnak jutott volna osztályrészül, hogy megörökítsen néhány pillanatot abból a szellemföldrajzi gazdagságból, amely azóta is csak lappang kétely és megsemmisülés között. A Székely Jánossal folytatott levelezés pedig beszédes tanúság egy megfélemlített, elszigetelt, nagyszerű íróról, aki sokrétű parabolákban részletezte az erdélyi magyar sorsot, s aki aztán már nevetni is csak félelmében tudott.

Az ORIGÓ-kötet, mint említettem, Lengyel Balázs válogatott korai írásait fogja egybe: társadalmi-politikai tanulmányok, irodalmi bírálatok és elegyes cikkek sorakoznak itt, kiegészülve egy olyan írással, amely e kötetben lát először napvilágot (ŐSZ 1938-BAN). A politikai beszédmódban egy szelíd és melankolikusan aggódó társadalmi reformer értelmes okossága csendül, aki a népi irodalom talajlazítása értelmében valamely egészségesebb szerkezetű magyar kislöbusz létrejöttét várta a háború után. A háború előtt – a náci barbárság fenyegetései közt – Lengyel a magyar múlt nagy alakjaira, az irodalom nemzetmentő történelmi emlékezetére, a hősiesség elemeire, a szabadság és függetlenségi törekvés ígéretes pillanataira irányítja a figyelmet. Szemléletének tartópillérei: a magyar pusztulásideológia, a nemzeti fennmaradás irodalmi feltételeinek hangsúlyozása, a példaszerű történelmi magatartásformák eszményítése, a kultúra humanizáló erejébe vetett bizalom, a magyar sajátosságokat büszkén emlegető öntudat, mond-

juk így: egy fékezett, de éber, nem kirekesztő, bár ércesnek hallatszós, nem archaikus, hanem romantikus nemzeti érzés. Lengyel Kazinczyt idézi: „[A nacionalizmus] *szent szó, de szent szó-e, ha ez alatt olyan nacionalizmust értenek, mely irtózik az idegentől, ha az szép is?*” Társadalmi folyamatelmzéseiben van valami finom szobatisztaság (az érintetlen tisztaszobák hívőse és nehézkedése), egyfajta reménykedéssel illatosított harmóniaigény. A parasztság kulturális felemeléséről írott tanulmánya például ma már úgy hat, mintha egy holdbéli társadalmi együttesről írna, amelyről vannak ugyan történelmi emlékeink, de bármennyit utaznánk is széles e hazában, sehol nem találánk rá. A társadalom bármely rétegéről folyó boldogító igényű beszéd ma tárgyatalannak rémlik: a diktatúra rombolása, a rendi formákat szétzúzó erőltetett nivellálódás, a technikai civilizáció csábításai, majd – a ’89-es fordulat után – a racionálisabb rétegirányító gyakorlat: mindmind olyan tényező, amely „áttetszővé” tette a parasztságot. Másrészt viszont a célkitűző értelmiségi elitben csaknem elenyészett az a reformer indíttatás, amely valaha aránytalan előnyöket várt a kultúra terjedésétől. Nemcsak a kultúra csődjét hozta a XX. század, hanem azt a belátást is, hogy a társadalmi csoportok közötti kulturális csereviszony csakis bizonyos finom közlekedőedény-rendszer útján valósítható meg, a kínálás, mérlegelés és türelmes együttélés formáiban. Lengyel Balázs átfogó, társadalomújító igénnyel írt jegyzeteihez ma a történeti szemlélet férhet közel leginkább. Az irodalmár főleg a beszéd erkölcsi vitaminjait becsüli, és méltányolja, hogy olyan elemző hangját hallja, aki nemcsak beszél, hanem igazat akar mondani. A politikai esszéírói dialektusnak mégis van ebben a kötetben egy máig érvényes, testes darabja: A TÖMEG ÉS VEZETŐI. Ennek a dolgozatnak nem az eredetisége meglepő, hanem az időszerűsége. Mindenkinek ajánlható, aki – halandó atomként – bármikor tömeg részévé válhat, s bármikor elszenvedheti azokat a lélektani következményeket, amelyek a tömeg magatartását meghatározzák. Az egyformán cselekvő emberek felelőtlen hatalma, az érzelmi hatáselemek kábítása, az ellentétes tartalmú eszmék iránti egyidejű lelkesedés, a gyilkosságra és vértanúságra irányuló hajlamok közös gyökerei, az eszmének vággyá olvadása, a jelszavak irán-

ti mohóság, a hazafias szólások kultúrma-
sikaló ereje stb. – Lengyel tehát olyan jelensé-
gekről ír, amelyeket ma (akár a közvetlen de-
mokráciára történő álszent hivatkozás köpö-
nyegében) ismét fokozott mértékben figyel-
hetünk meg vezérszerepre áhító politikai
akarnokok életútján. A tanulmány mérsékelt
tónusa nem áll ellentétben Lengyel rejtett fel-
világosító szándékaival. A szerző egy sarkala-
tos fordulatban meg is fogalmazza a politikai
felelősség egyik alap gondolatát: „*A valódi po-
litikusnak első kötelessége a szavak tömeg előtti ér-
téket lemérni, s ha társadalmi zavarok vagy nézet-
változások miatt a tömegekben mély ellenszenv éb-
red bizonyos kifejezések iránt, a gyűlöltekek helyett új
kifejezésekre keresztelni a régi fogalmat. Korunkban
nem egy politikai irányzat van, amely régi dolgok
új, misztikus megfogalmazásával nyeri meg tömege-
it, vagy értelem nélküli szóösszetételek állandó ismé-
telgetésével sokasítja híveinek táborát.*” S még ha
tudjuk is, hogy az események menete azon a
ponton, ahol a történelem fontossá válik szá-
munkra, többnyire nem logikus, annyit érde-
mes megjegyeznünk mindebből, hogy téve-
dэшajlamainkat – miután tömegbe verődünk
– döntően meghatározza az, hogy milyen gon-
dolati előélet birtokában szembesülünk egy
felmérhetetlen helyzettel. Lengyel tanulmá-
nya figyelmeztet: a nagy eszméssel való visz-
szaélést – a tömeg tagjaként – csak akkor aka-
dályozhatjuk meg, ha előbb benső eszmei
fékekre teszünk szert, felfogásunkat nem szí-
vacsnak, hanem mérlegnek tekintjük, és sem-
miféle hangzatos eszme érdekében nem rúg-
juk fel a türelmes, ajánlatszerű méltányossá-
gon alapuló együttélés szabályait. És arra int:
a tömegben sem válhatunk cselédjévé saját
eszméinknek.

A kötet mintadarabjai, ki kétlené, az irodal-
mi elemzések. Lengyel ízlése a klasszikusok-
kon mélyült, s az *Újhold*-nemzedék esztétikája
alapján barázdálódott: ő nemcsak rápillant
a művekre, hanem kézbe is veszi őket. Stílu-
sa olykor esetleges és nyomatéktalan, de min-
den elemzésében akadnak olyan telitalálatok,
amelyek mintegy meghosszabbítják látásun-
kat. Nem erőlteti a poént, nem bocsátja belát-
hatatlanul mélyre a mérőláncot, nem kérkedik
a pontossággal – sem kézfej, sem kar: egyetlen
rugalmas csukló ez a figyelem. Milyen tapin-
tatos szigorral veszi szemügyre például Deve-
cséri Gábor korai versesköteteit, mellel fel-
felvillantva egy-egy szempontot, nem a túl-

beszélés vagy „túlmedyedés” görcsös gesztusai-
val, hanem bekerítéssel, a lebegő jelentésű sza-
vak csipeszmozgásával és a megértés rangján
álló mosolyával. Olyan kritikus szólal meg itt,
aki – noha nem jutott költői pályára – belülről
ismerheti a művészi eszközök hatástörvényei-
t, a szövegformálás rejtjelmeit és a tőkély mes-
terségbeli feltételeit. Vagy megemlíthetném
nagyyszerű Dsida-esszéjét. Ahogy Dsida szabad
verses indulását elemzi (mondván: a szabad
vers a legveszélyesebb forma egy fiatal költő
számára), vagy már fiatalon megnyilatkozó
halálmotívumait boncolgatja („*Dsida nem vá-
gyakozik a halálra, hanem csupán érzelmi annak
kozmosz jelenlétét*”), vagy lényének modorkere-
sítő igyekezetét taglalja (a NAGYCSÜTÖRTÖK-kö-
tetben Dsida világát „*már nem ismerteti, hanem
létrehozza*”), vagy ahogy ennek az érett Dsida-
modornak „*tudatos készenlétben tartása*”-ról be-
szél, vagy ahogy a költő nem magányos, ha-
nem elhagyott lényét, „*magatartássá hegesedett
világérvzés*”-ét ecseteli, vagy ahogy az „*örök sötét-
ség tartalmai*”-ról eltűnődik – szóval mindez az
impresszionista, érintésekkel tovahaladó, csak
kulcslyukforma bepillantásokkal szerénykedő
kritikusi szemlélet egy-egy apró sikere, sőt ma-
radandó eredménye. És ha az imént azt mon-
dtam, nem erőlteti a poént, most kiegészíte-
ném: poénjai – egy emlékezetes szó vagy fél-
mondat – úgy zökkennek helyre kíváncsisá-
gunkat, akár egy esztétikai iránytű. Illyésről
azt mondja: minden műve „*ugyanazt érvelni
verssé*”; Kosztolányi prózájáról: „*vigyázott arra,
hogy az élethelyzetek ábrázolásánál ne lépje túl a ha-
zai képleteket*”; Weöres ELYSIUM-kötetéről: „*merő-
leges sziklamászás*”; Mándy novelláiról: „*tónus-
novellák*” stb. Vagy hallgasd ezt a mondatot:
„*...a demokrácia nem az értékhierarchia demokratio-
zálása, hanem az értékek szocializálása*”. És így to-
vább. Látható: Lengyel Balázs esztétaként nem
radikális, hanem eredeti, nem újító, hanem
helyesbítő, nem teremtő, hanem erjesztő alkot.

Végül megemlíteném még Lengyel esszéi-
nek egyik fontos vonását, valamint egyik fur-
csa hatáselemét. Az egyik tehát: a szerző múlt
iránti érdeklődése. Ez nem természetes. Ma,
amikor új szövegeink zöme egyszersmind el-
ső betűnek kívánja feltüntetni magát, nem árt
szem előtt tartanunk, hogy eredetiségünk egy
mélyen gyökerező tudatfolyamat közbenső
pontja, amely csak a hagyomány keretében ér-
telmezhető, vagy legalábbis tágabb értelmet
nyerhet a hagyomány színe előtt. Ha ma De-

vecseri Gábor verseiről vagy Kazinczy erdélyi naplójáról hallunk, először is szégyenérzetünk támad: a jelen sokszínű benyomásai mintegy lerövidítették tudatunkban a múltat. Mintha a jelen *lejártná*, ami mögöttünk van, s leszoktatna arról, hogy a *régiségben* valami *eredeti* is keressünk. Lengyel múltat nyitogató törekvése nem csupán valamely hiú lexikális tudás előnyeire utal, hanem azt kívánja tudatosítani, hogy a múlttal való foglalkozás a jelen tárgytásának eszköze és biztosítéka. Nem szajkózunk kell a hagyományt, hanem értelmet kell adnunk neki (ami nehezebb). Tudomásunk elemei, értékelő és érzelmi ítéletünk – akár öntudatlanul – olyan időkkel is összefüggésben állhatnak, amelyek szokatlan idiómákban rögzítettek tudásukat. Kazinczy ugyanolyan idegenkedő, minta nélküli, vak érzésekkel ruccant át Erdélybe, mint kortársaink zöme. Pázmány ugyanolyan türelmetlenül fordult ellenfeleihez, mint mai hitszónokaink némelyike. Csokonai ugyanolyan örömmel üdvözölte a megizmosodott magyar nyelvet, mint mi, amikor hazaútban átlépjük a hegyeshalmi határt. Önmagunk mítoszát – jó és rossz alkatelemeivel – csak a múlttal való párbeszédben illeszthetjük helyes és modern érzelmi mintáink közé.

Az esszéek egyik furcsa hatáseleme pedig ez az olvasói belátás: nem mi vagyunk a világ tengelye, s az értékeinkkel való azonosulás mellett meg kell teremtenünk azt a szemléletmódot is, amely nemzeti fennhézás nélkül képes irodalmunkat *latolgatva elemezni és bírálni*. Ki kell tudni lépni a házból, amelyben lakunk, hogy rápillanthassunk a falakra, a korhadó ablakdeszkákra, a formák viszonylagos szépségeire, a környezet egyéb adottságaira: a külvilágra. Lengyel Balázs nekem abban is segít, hogy távolabb toljam magamtól akár klasszikus alkotásainkat, hogy darab időre, uram bocsá, megfeledkezhessen róluk, miközben kalandozom a világszellem térséges mezőin. (Milyen áldásos lehet például tíz esztendeig *nem* olvasni Aranyt, és *utána* ráébredni, hogy milyen óriás.) A korlátozott idejű felejtésben, amely több ígéretet rejteget, mint a remekművek sablonos emlegetése, roppant energiák halmozódnak. Az egyetemes igény ilyen részleges felejtés. Lengyel Balázstól ezt is megtudhatjuk: nagy értékeink csak annak tárulnak fel, aki a gyógyító feledés bocsánatos évszakai után újra meg újra visszatér hozzájuk.

Báthori Csaba

AZ ÁLLAM MINT CSELEKVŐ LÉNY

Anthony de Jasay: Az állam

Fordította Orosz István

Osiris, 2002. 390 oldal, 2480 Ft

A magyar származású szerző eredetileg 1985-ben angolul megjelent könyvének magyar fordítása az 1998-as kiadás alapján készült. A könyvben Jasay az állam létrejöttének és változásainak elméleti elemzését nyújtja. Leíró elméletet mutat be, szándékolatlan szeretné mellőzni a politika normatív oldalát. Ennek ellenére az elemzés természetesen normatív következményekkel jár. A könyvet olvasva egy rémtörténet bontakozik ki a szemünk előtt, amelyben az illúziókat követő emberek saját érdekeik jobb kielégítése érdekében egy lényt szabadítanak a nyakukra: az államot. Az állam fokozatosan az uralma alá vonja őket, egyre többet és többet elvéve a szabadságukból. Az emberek végül az állam rabszolgáiként végzik, amely személyüket is birtokolja.

Jasay nem történeti szempontból vizsgálja az államok létrejöttét és átalakulásait, hanem bizonyos feltevésekből logikai úton vezeti le ezeket. Két fő kérdés foglalkoztatja különösen: először az, hogy miért lett volna *ésszerű* – illetve ésszerű lehetett-e egyáltalán – az állam létrehozása az emberek számára egy olyan helyzetben, amikor még nem létezik. A könyv második felében pedig azzal foglalkozik, hogy – ha már létrejött az állam – miért volt ésszerű az átalakulása egyre zsarnokibb kormányzati formákká.

Jasay könyvében három központi feltevést alkalmaz. A mű alaptézise – és ebben áll eredetisége is – szembehelyezkedik azzal a modern politikaelméleti hagyománnyal, amely az államot nem tekinti többnek az állampolgárok javának előmozdítójánál, azaz pusztá eszköznek a polgárok összességének vagy egy csoportjának célja elérésére. Ezzel nemcsak a szerződéselvű és utilitárius politikai filozófiákkal száll szembe, hanem az olyan leíró szándékú elméletekkel is, amelyek a demokratikus politika működését a politikusok önrdek-érvényesítésén keresztül akarják modellezni (elsősorban a demokrácia Schumpeter és Downs által képviselt gazdasági alapú elméletei). Jasay az államot olyan entitásként kezeli, amely